

Lydia Marinelli – Andreas Mayer

A távolodó állat: A szorongás és a kötődés elméletei a pszichoanalízisben Freudtól Hermann Imréig*

Alapvető állítások

Az állatok mind elméleti, mind terápiás vonatkozásokban fontos szerepet játszottak a pszichoanalízis kialakulásában. Állatok állnak olyan jól ismert szövegek középpontjában, mint például Freud híres esettörténetei Kis Hansról, a Patkányemberről vagy a Farkasemberről. Freud antropológiai alapokat keresett az Ödipusz-komplexushoz, erről elsősorban a *Totem és tabu*ban írt. Az állatok által kiváltott infantilis szorongás szolgáltatta az alapvető kapcsolatot az egyéni neurózisok pszichológiája és az – úgynevezett primitív társadalmakban elterjedt – „totemállat” ambivalens státusza között. A következőkben mintegy közvetett megfigyelés útján, megkíséreljük nyomon követni az állatok státuszát, ahogyan azok Freud klasszikus szövegeiben, valamint a későbbi, kritikusabb analitikus szövegekben megjelennek – mint Otto Rank *A születés traumája* című műve és Hermann Imre munkája a megkapaszkodási ösztönről. Az 1920-as, ’30-as években a páciensek állatfóbiáinak freudi felfogását Hermann alaposan felülvizsgálta igen eredeti pszichoanalitikus ösztönelméletében, melyet nagymértékben a főemlősök etológiai megfigyeléseire alapozott. Bár ez az újrafogalmazás továbbra is az emberi fejlődés „archaikus” állatmodelljeinek elképzelésén alapul, bizonyos mértékig lehetővé teszi a későbbi freudi ösztönelmélet spekulatív elemeinek (nevezetesen a halálösztönnek) empirikusabb vizsgálatát, valamint a pszichoanalitikus gyakorlat kézzelfoghatóbb leírását.

A „totemizmus visszatérése gyermekkorban”: Freud és Ferenczi a gyerekekről és az állatokról

1913-ban Ferenczi Sándor pszichoanalitikus beszámolt egy Árpád nevű hároméves kisfiú esetéről, aki szüleivel egy ausztriai fürdőben töltött nyaralás során különös vonzalmat alakított ki a csirkék iránt:

* Eredeti megjelenés: Lydia Marinelli – Andreas Mayer: The Receding Animal: Theorizing Anxiety and Attachment in Psychoanalysis from Freud to Imre Hermann. *Science in Context*, 2016, 29(1): 55-76.

„Már korareggel a szárnyasokhoz sietett, kifogyhatatlan érdeklődéssel szemlélte őket, utánozta hangjukat és mozdulataikat, s visított és sírt, ha a baromfiudvarból erőszakkal eltávolították. Ám ha távol volt sem tett egyebet, csak *kukorékolt és gágogott*, órákig szakadatlanul. A hozzá intézett kérdésekre is állati hangokon felelt, és így az anyja komolyan aggódott, hogy a gyermek elfelejt beszélni.” (Ferenczi, 1913/1982, 147., kiemelés az eredetiben.)

Miután a család visszatért Budapestre, a fiú újra beszélni kezdett, de szinte kizárólag csirkékről, és különféle hátborzongató játékokat talált ki, amelyek mind a baromfi leölése és a testrészeikkel való játék körül forogtak. A csirkék kínozása és levágása intenzív izgalmi állapotba hozta, amely eksztatikus táncokban csúcspontba ért az állati tetemek körül. Az élő kakasok azonban nagy szorongást keltettek benne. Az esetismertetésben a pszichoanalitikus magyarázatot hamarosan maga a kis Árpád közli, aki elmondja, hogy egy kakas vagy kappan megcsípte a péniszét, és talán meg is harapta, amikor megpróbált pisilni a baromfiudvaron. A fiú beszámolója szerint a szobalány ezután megmentette őt, bekötözte a képzeletbeli vagy valós sebet, és levágta a kakas fejét. Ferenczi arra a következtetésre jutott, hogy a szorongás a csecsemőkori maszturbáció felnőttkori tiltása által kiváltott „kasztrációs komplexushoz” kapcsolódik, amelyet általában a fiúk péniszének levágásával való fenyegetés kísér, és hogy a kakas az apát szimbolizálja. A gyermeknek a baromfiól iránti intenzív érdeklődését azzal magyarázta, hogy szabadon bepillantott az összes szigorúan őrzött családi titokba: „Mindent meglátott, amit látni vágyott, a kakas és a jérce szeretkezését, a tojásrakást, a csibeköltést.” (Ferenczi, 1913/1982, 155.). Az állatokkal való mimetikus kapcsolatot, amely annyira aggasztotta a szülőket, az apával való azonosulás szempontjából értelmezték, amelyet erős érzelmi ambivalencia jellemez. Míg az eset furcsaságát most már egy többé-kevésbé megnyugtató elméleti magyarázat megszelídítette, Ferenczi a címadással megőrizte a különlegességét: „Ein kleiner Hahnemann” (szó szerinti fordításban „Egy kis kakasember”, vagy „Egy kiskakas” [magyarul „Egy kakasimádó fiú” címmel jelent meg, Ferenczi, 1913/1982].

Ferenczi eme rövid eseteírása sok tekintetben az Ödipusz-komplexus kezdetleges változataként értelmezhető, amelyet Freud aztán a pszichoanalízis „ismertetőjegyévé” avatott.¹ Amint a két férfi közötti levelezésből kiderül, az esetet egyértelműen Freud 1909-ben megjelent „kis Hans” történetének – amelyben egy fiatal fiú lovakkal szembeni fóbias reakciójáról van szó – ellentétként prezentálták. Ferenczi úgy gondolta, hogy „szenzációs esete” „jelentőségében a »kis Hans« fivére” (Ferenczi levele Freudhoz, 1912. január 18., in Freud–Ferenczi, 2002, I/2. 36.). Sőt, úgy tűnik, hogy a kis kakasember (kakasimádó fiú) az első eset, amikor a cím egy páciens és az infantilis szexuális érdeklődésének középpontjában álló állat fúzióját hajtja végre. Ezt az egyesítést Freud javasolta Ferenczinek, aki el is fogadta az eseteírás címéül (Freud levele Ferenczihez, 1912. január 23., in Freud–Ferenczi, 2002, I/2. 40.). Freud esete a „patkányemberről” és a „farkasemberről” minden bizonnyal ennek a gyakorlatnak a

¹ Az Ödipusz-komplexus történetéről, és a pszichoanalitikus mozgalom elméleti vitáihoz való viszonyáról lásd Forrester (1980); a kultúrtörténeti kontextussal kapcsolatban lásd Rudnytsky (1987), és más szellemben Schorske (1979) és McGrath (1986) műveit.

leghíresebb példájává vált, bár ezek a népszerű címek csak az 1950-es években jelentek meg nyomtatásban, James Strachey *Standard Edition*-jének kiadásával.²

Ehhez képest Ferenczi esete a „kis kakasemberről” homályosnak tűnhetne, ha Freud nem tulajdonított volna neki stratégiai jelentőséget az Ödipusz-komplexus antropológiai alapjainak megteremtésére tett grandiózus kísérletében (*Totem és tabu*). A totemizmus visszaütközése a gyermekkorban” című negyedik esszében a „kis Hans” és „Árpád” kiemelkedő szerepet játszanak az állatfóbiák és a „primitív társadalmak” totemizmusával kapcsolatos diszkusszióban (Freud, 1913/2019, 104-161.). Míg a kis Hans állatfóbiája Freud számára bizonyítékul szolgált a totemizmus bizonyos jellemzőinek *negatív* formában való újragondolására, addig Ferenczi esete „a gyermekeknél mutatkozó *pozitív* totemizmusnak” nevezhető (Freud, 1913/2019, 132.). Más szóval, míg a kis Hansot a kisgyermekkorai neurózis tipikus eseteként mutatták be, a kis Árpád a „szárnyas-perverzió” klinikai képét kínálta Freudnak (uo., 134.), ezzel ismét megerősítve, hogy a neurózis „*úgyszólván a perverzió negatívja*” (Freud 1905/1992, 42, kiemelés az eredetiben). Abból az értelmezésből, hogy az egyes állatok az apát képviselték, mindkét esetben valószínűvé kell tenni azt a hipotézist, hogy a totemizmus rendszere az Ödipusz-komplexus eredménye volt – a két fő tabutilalommal együtt, miszerint nem öljük meg a totemállatot, és nem szabad szexuális kapcsolatot létesíteni egy azonos totemcsoportba tartozó nővel. A gyermek, az állat és a „primitív” ember stratégiai helyet foglal el a pszichoanalitikus elmélet ezen antropológiai fordulatában, hiszen úgy tűnik, mindannyian lehetővé teszik „valami ősi” cenzúrázatlan megfigyelését:

„A gyermekben nincs még nyoma sem annak a gögnek, amely a felnőtt kultúrembert arra indítja, hogy saját természetét éles határvonallal válassza el minden állatiságtól. Az állattal aggályoskodás nélkül teljes egyenrangúságot vall; szükségleteit tartózkodás nélkül beismerve, jóval közelebbi rokonságot érez az állattal, mint a neki valószínűleg titokzatos felnőttekkel” (Freud, 1913/2019, 129.).

Ahogy ez a szakasz is sugallja, a gyermek bizonyos állatokkal való szoros kapcsolata az ösztönök még gátlástalan kifejezésében gyökerezik. Freud híres megállapítása a gyermekkorai szexualitás „polimorf perverz” jellegéről „a faji határok (az ember és az állat közti űr) áthágásában” találja legalapvetőbb igazolását (Freud, 1917, 207.). Ebben az összefüggésben meg kell jegyeznünk, hogy az Ödipusz-komplexus sikeres feloldódása a csecsemő szexuális kutatásai során tapasztalt számos ellentmondás és frusztráció eredménye. Freud szexualitáselméletének egyik megkülönböztető jegye ugyanis az, hogy a gyermeket olyan cselekedetek és beszédek elméletalkotójaként mutatja be, amelyeket az másokban megfigyel: a szülőkből, rokonokból, de legfőképpen az állatokból (Freud, 1908/1995). A gyermekkorai szexuális kutatásokról szóló részben, amelyet Freud 1915-ben tett hozzá a *Három értekezés a szexualitás elméletéről* című művéhez³, feltételezte a gyermek „tudásvágyát” (*Wiß-* vagy

² Nem tudtuk nyomon követni, hogy pontosan mikor vezették be ezeket a megnevezéseket. Ernest Jones a Freud-életrajzban megjegyzi, hogy a „Patkányember” és a „Farkasember” hivatkozások meglehetősen gyakoriak voltak a pszichoanalitikusok körében (Jones, 1953/1983). Freud „oroszfarkasember”-ként hivatkozik rá a „Gátlás, tünet, szorongás” című tanulmányában, amikor visszatér az infantilis állatfóbiák kérdéséhez, hogy fontos újabb megállapításokat tegyen a szorongás első elméletével kapcsolatban (Freud, 1926/2003, 577-592.).

³ „Az infantil nemi kutatás” (69-72.). (A ford.)

Forschertrieb), amelyet általában a kisebb testvér érkezése és az anya figyelmének és szeretetének elvesztésétől való félelem indít el (Freud, 1905/1992, 69.). A nukleáris család könyörtelen csatateret biztosítja a tudományos kutatás infantilis eredetének feltételeit: egy olyan munkát, amely „mindig magányosan történik”, amely a gyermeket a nagyobb függetlenség felé vezeti, de „azt is eredményezi, hogy a gyermek, ki eddig vakon bízott környezetében, attól erősen elidegenedik” (uo., 72.). Ebben a folyamatban az állatok döntő fontosságúak a fiatal kutató számára: megfigyelési tényeket szolgáltatnak a szexuális tevékenységekről, amelyeket a szülők megpróbálnak tagadni vagy elhomályosítani az emberi szexualitás mesebeli magyarázataival. „A »gólyamese« tehát nem tartozik a gyermeki szexuális elméletek közé. Ellenkezőleg, a szexuális életüket alig-alig elrejtő állatok – amelyekkel amúgy is oly nagy rokonságot érez – megfigyelése az, ami erősíti benne a hitetlenséget.” (Freud, 1908/1995, 139.).

Ezen a szinten az állat a pszichoanalízis tárgyává válik – nem annyira a pszichoanalitikus, mint a gyermek számára, aki a kételkedő kutató és elméletalkotó szerepébe kerül. Így, bár a gyerekek először közel állnak az állatokhoz „szükségleteiket tartózkodás nélkül kifejezve”, azonban az emberi szexualitás megértésének első elméleti lépései nyomán „sajátságos zavar” keletkezik az állatokkal való „kitűnő egyetértésben”, és ez elkerülhetetlenül ambivalens kapcsolathoz vezet (Freud, 1913/2019, 129.). Freud szerint ennek az ambivalenciának a leggyakoribb neurotikus kifejeződése, amikor az „állatiszony klinikai képe áll elő, ez az életkor pszichoneurotikus megbetegedései között a leggyakoribbak egyike és talán a legkorábbi alakja az ily természetű megbetegedésnek. Az iszonyodás rendszerint oly állatok ellen irányul, amelyek iránt a gyermek eleddig különösen élénk érdeklődést mutatott, és semmi köze az egyes állathoz nincs.” (Uo., 129.) A városokban élő gyermekek számára az ilyen félelmetes állatok általában háziállatok – „lovakról, kutyákról, macskákról, ritkábban madarokról, feltűnően gyakran igen kis állatokról, mint pl. bogarakról, lepkékről lehet szó. Némelykor oly állatok, amelyeket a gyermek képeskönyvekből és mesékből ismer...” (Uo., 129-130.)

Ebből a heterogén listából világossá válik, hogy Freud állatismerete tágas és zoológiai szempontból szándékosan nem specifikus; a specifikusságnak ez a hiánya stratégiai jelentőségű, mert lehetővé teszi a teoretikus számára, hogy különféle eseteket – Ferenczi esetét a kis Árpádról és híres modelljét, Freud beszámolóját a kis Hansról, majd néhány évvel később a Farkasembert – az Ödipusz-komplexus értelmezési keretébe vonjon. Ami az első két esetet illeti, megjegyezhetjük, hogy egyáltalán nem felelnek meg a pszichoanalitikus gyakorlat úgynevezett „klasszikus modelljének”. A „kis Hans” esetében az analitikus és a fiú közötti szóbeli eszmecsere az orvosi rendelőben nagyon rövid; szinte az egész anyag az apa beszámolóiból, megfigyeléseiből áll. A kakasimádó fiú esete egy kíváncsi és zavart szomszéd beszámolóján alapul, aki történetesen Ferenczi páciense volt, és átadta neki a fiú cselekedeteiről szóló hosszabb tanulmányainak jegyzeteit (Ferenczi, 1913/1982; Ferenczi levele Freudhoz, 1912. január 18., in Freud–Ferenczi, 2002, I/2. 37, 5. lábjegyzet). Ahhoz képest, hogy itt az elsődleges ösztönök, primitív működések első kézből történő megfigyelése a cél, a legtöbb beszámoló erősen közvetített jellegűnek tűnik. A bécsi pszichoanalitikus társaságban 1909-ben folytatott vitában Freud néhány

utalást tett a gyermekek pszichoanalitikus megfigyelésére, amely ezzel a problémával foglalkozik:

„Az embernek igénybe kell vennie egy ügyes dajka segítségét (különösen kedvező körülmények között magát az anyát kérjük meg), akinek folyamatosan figyelnie kell a gyermeket, és be kell számolnia mindenről, ami fontosnak tűnik; így, mint a tébolyodott személyek [*Geisteskranke*] esetében, ez közvetett megfigyelés lenne.”

Azt is megjegyezte: „a gyermek neurózisának terápiája mindig egy nagy nehézséggel küzd: a szülő neurózisával, amely falat képez a gyermek neurózisa előtt.” (Freud, 1909, idézi Nunberg és Federn, 1967, 324.)

A kis Hans esete (akit később Herbert Grafként, Max Graf zenetudós fiaként azonosítottak) egyértelműen a közvetett megfigyelés ilyen esetét jelenti (Freud, 1909/1993). Freud nem egymaga végezte az analízist, inkább távolról a kezelés irányítójaként járt el. Az apa a kezdetektől fogva elfogadta az analitikus szerepét, hetente elküldte jegyzeteit a „professzornak”, és tanácsokat és utasításokat kapott tőle.⁴

Ez a helyzet egy olyan szöveg megalkotásához vezetett, amelyben a megfigyelés több rétege fonódik össze: az első rétegben Hans mint szexuális kutató található, aki megfigyeléseket tesz az állatkertben és az utcán élő emberi lények és állatok nemi szerveiről (elsősorban „*Wiwimacher*”-jükéről, Strachey fordításában „*widdler*”⁵ [a magyar fordításban „pisilő”, Freud, 1909/1993, 114.]); a második rétegben ott vannak a szülei, akik Freud kérésére gondosan megfigyelik és írásos formában beszámolnak fiuk viselkedéséről (mint azt a bevezetőben megtudjuk, ez meglehetősen általános gyakorlat a pszichoanalízis hívei között); a harmadik rétegben pedig ott van Freud mint annak az anyagnak az analitikusa, amelyet az apa hetente elküld neki. Az apa a fián folytat analízist – vagy inkább egy olyan kikérdezésbe vonja a kis Hansot, amely az általa ismert pszichoanalízis technikáit modellezi. A szöveges formát az anyag illetén szervezése jellemzi: a Hans által megfigyelt állatokat rajzok képviselik, amelyeket ő vagy apja segítségével közösen vetettek papírra; az analízis menete szinte teljes egészében drámai formát ölt, Hanssal és apjával a főszerepben, lábjegyzetekkel és megjegyzésekkel, amelyeket Freud tett hozzá az olvasott szöveghez az íróasztalánál.

Nem áll szándékunkban ehelyütt megvitatni az esetről szóló hatalmas irodalmat, amely többek között a freudi pszichoanalízis legélesebb kritikáit váltotta ki.⁶ Inkább a

⁴ Ezek a sajátos jellemzők arra a véleményre vezettek, hogy kis Hans nemcsak az első gyermekanalízis, hanem a pszichoanalitikus szupervízió első esete is. Történelmi távlatból azonban ezt a minősítést meg kell kérdőjeleznünk: szem előtt kell tartani, hogy Max Graf nem gyakorló pszichoanalitikus volt, aki Freud szupervíziója alatt dolgozott, hanem inkább egy távollévő analitikus (Freud) „képviselőjeként” működött, akit mindenható pozícióba lehetett helyezni. A szöveg egyik kulcsfontosságú részében a kis Hans azon tűnődik, vajon a „professzor” mindent tud-e, még a jövőt is, mert Istennel beszél (Freud, 1909/1993).

⁵ Widdler – kicsi, csiklandozó botocska; pisilő; pénisz (szleng). *Wiwimacher*: szó szerint „pisicsináló”. (A *ford.*)

⁶ A kísérleti pszichológusok közül a legismertebb Eysenck (1986), akinek kritikája Wolpe és Rachman (1960) esetének behaviorista újraértelmezésére épül: A ló csak ló, vagyis Hans fóbiájának oka, hogy szemtanúja volt egy valódi ló balesetének, és minden más spekuláció volt. A fiút ezután az idő gyógyította meg, nem pedig a pszichoanalízis. Egy másik, újabb keletű kritika amerikai pszichoanalitikusoktól származik, akik Kurt Eissler, Max és Herbert Graffal az 1950-es években készített interjúi alapján azt állítják, hogy a szülők – különösen az anya – neurózisát nem vették kellőképpen figyelembe, és hogy a freudi beszámolót lényegileg felül kell vizsgálni egy olyan értelmezés javára, amely az anyához való preödipális kötődésre helyezi a hangsúlyt (lásd pl.

ló szerepét szeretnénk problematizálni a szöveg felépítésében, amely erősen protokollszerű, az eseményekről többé-kevésbé időrendi sorrendben számol be. Először Hans szexuális kutatási időszakát írja le, majd a lovak iránti félelme következik, végül az apjával való kezelés protokollja és pozitív megoldása. Minden bizonnyal feltételezhetjük, hogy a közreadott történések már erősen szelektáltak a kívánt eredmény, az Ödipusz-komplexus létezésének megerősítése szempontjából.⁷ Ez azonban vitás kérdésnek tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy Hans szüleit kezdettől fogva Freud „legközelebbi híveiként” mutatják be (Freud, 1909/1993, 114.), akik arra töreksenek, hogy fiuknak racionális szexuális nevelést nyújtsanak a pszichoanalízis szellemében. A szöveg többrétegű szerkezete és az a tény, hogy Max Graf valójában egy tényleges pszichoanalitikus képviselőjeként működik, akinek több feladatot kell elvégeznie (megfigyelni fiát, a fia és apja közötti kölcsönhatást, azaz önmagát, miközben megfigyeléseit folyamatosan írásos jegyzetekké alakítja): mindez a tudás aszimmetrikus eloszlását hozza létre, amelyben Freud mindig többet tudhat (és így Istenhez hasonló szerepben jelenik meg). Egyszerűen azért, mert hiányzik a kezelés színhelyéről, és ő maga a közösen készített szöveg olvasójának és értelmezőjének pozíciójában van.⁸

Mi tehát a ló és más állatok szerepe a kis Hans esetében? Hogyan válik a ló infantilis megfigyelés tárgyából szorongásokkal terhelt állattá? A legfontosabb pont, amit Freud bizonyítani próbál, az, hogy a „lókomplexum” forrása nem lehet egyetlen traumatikus esemény, mint például egy baleset egy eleső lóval, amelyet a fiú megfigyelt az utcán: „Sétálni ment a mamával, és egy társaskocsi lovát látta összerogygni, és a lábával rúgkapálni. Ez nagy hatással volt rá. Rémesen megijedt, azt hitte, hogy a ló halott; attól kezdve minden összerogyhat” (Freud, 1909/1993, 198.). Freud szerint a lovat több asszociáció összekapcsolódó láncolata emelte Hans szorongásának tárgyává: a felnőttek figyelmeztetéseit („a ló haraphat”), egy másik fiú elesése a lovasjáték során, valamint az apának a lóval való saját asszociációja, amely az apa és fia közötti korábbi játékokban is létrejött. A pszichoanalitikus értelmezés folyamatában tehát az állat szerepe fokozatosan visszaszorul: a fiú félelmetes beszámolójában fenyegető ágensből az apa reprezentációjává válik. A rettegett állat alakja mögött megjelenik az ödipális család szerkezete, amely most szilárdan a gyermekkori neurózis gyökerénél helyezkedik el. Ebben az értelemben nem meglepő, hogy Freud a szöveg legvégén megjegyzi: „Tulajdonképpen ebből az analízisből semmi újat nem tudtam meg”, és „ezt a gyermekneurózist tipikusnak és példaszerűnek” tartotta (uo., 211.).⁹

Hasonló minta figyelhető meg a másik híres állatfóbiában, amelyet Freud a „Farkasember” esettanulmányban tárgyalt (Freud, 1918/1998). Ez a szöveg sok

Wakefield, 2007). Ez az értelmezés nyilvánvalóan nagyban köszönhető az Ödipusz-komplexus posztfreudi újrafogalmazásainak, amelyeket a cikk következő szakaszaiban tárgyalunk.

⁷ Ez Deleuze és Guattari (1987) jól ismert kritikája.

⁸ Meg kell jegyezni, hogy Freud egyre inkább a kis Hansot értelmezi szerzőként. Találkozásuk után a fiú rájön, hogy mindent, amit mond, leírnak és elküldenek a professzornak – ez lehet az a pillanat, amikor Hans valóban elfogadja Freudot mint valódi pszichoanalitikus tekintélyt, és apját egyre inkább pusztán jegyzőkönyvvezetőként használja.

⁹ A freudi szövegben azonban ez a fordítási folyamat nem megy végbe anélkül, hogy ne hagyna maradványokat, amelyek sűrűlődséget okoznak az „anyag” bemutatása és annak elméleti magyarázata között.

szempontból a kis Hansról szóló esetbemutatásra épül, bár szerkezete nagyon eltérő és összetettebb is. Bár mindkét betegnél hasonló állatfóbiás tünetek jelentek, az orosz beteg farkasfóbiája egy múltbéli infantilis neurózis volt, ezért ezt az analízis során rekonstruálni kellett. Egy másik jelentős különbség az volt, hogy „a szorongást kiváltó állat nem a mindennapi észlelés számára könnyen hozzáférhető tárgy (például ló vagy kutya) volt, hanem olyasmi, amit csak elbeszélésből vagy gyermekkönyvekből lehetett ismerni” (Freud, 1918/1998, 105.). Ezért az analízis nagy része a „Piroska és a farkas”, illetve a „A farkas és a hét kecskegida” képeskönyvek körül forog, valamint azon állatok körül, amelyeket a beteg valóban megfigyelhetett gyermekkorában. A farkas-álmom intenzív és valóságos fehér farkasait Freud összetett figurákként kezeli, amelyek egyesítik azokat az állatokat, amelyekkel a gyermek négyéves kora előtt a való életben találkozhatott, és amelyekkel képzeletbeli kapcsolatokat tartott.

Ezek az állatok visszavezetnek ahhoz a jelenethez, amelyet a páciens kisfiúként élt át anélkül, hogy pontosan tudta volna, mit látott – az „ősjelenethez” (*Urszene*), amely emlékképként jelenik meg, a szülők közötti szexuális kapcsolatot ábrázolva. Csak egy később megfigyelt jelenet, a juhászkutyák párosodása magyarázza meg szülei viselkedését. Mivel a Farkasember nem emlékezett a párzó kutyákra – csak a környéken sétálgató juhászkutyákra emlékszik –, a megfigyelés aktusát az elfojtott emlékezet részének tekintik. Ezért Freudnak feltételeznie szükséges a „szexuális kutya jelenetet”, amely megmagyarázza a Farkasember kifejezett preferenciáját a „coitus a tergo” [szeretkezés hátulról, „kutyapóz” – a ford.] iránt. Freud nem tekinthet el attól a feltételezéstől, hogy a „gyermek talán nem a szülők koitusát, hanem az állatokét figyelte meg, majd ezt vetítette a szülőkre, mintha csak úgy döntött volna, a szülők sem csinálják másként” (Freud, 1918/1998, 129.).

A farkas tehát megint csak nem más, mint apa-pótlék, olyan apáé, aki ráadásul meglehetősen boldogtalan viszonyban volt az állataival. A beteg álmának idején „járvány tört ki a birkák között. Apja állatorvost hivatott, aki beoltotta az állatokat, ám azok az oltás után még nagyobb számban pusztultak, mint annak előtte” (uo., 104.). A neurotikus szempontjából a megalkotott állat nemcsak a tragikus sorsú apafigura helyettesítésére szolgál, hanem a farkaskutyák is a rémült álmodozó megfigyelőjévé válnak, már nem a megfigyelés tárgyai többé: a farkasok a fáról egy mozdulni képtelen gyermekre néznek. Ez a változás a párosodó kutyák gyermeki megfigyelőjétől (aki a világhoz való viszonyát alakítja a megfigyeléseivel) a félelmetes farkasok által megfigyelt gyermekig magyarázza az álmom erőteljes érzelmi hatását. Az álmom szorongásos hatása egy olyan megfigyelés eredményeként jelenik meg, amely a megfigyelt alany halálos fenyegetettség-élményéhez vezet.

Tehát Freud elméletében szerepet játszanak az állatok, mert ha közvetett módon is, de hasznos anyagot szolgáltatnak az Ödipusz-komplexus elméletének kialakításához. Felruházzák a kételkedő emberi szubjektumot a szexualitással kapcsolatos első elméleteinek valódi összetevőivel. Annak ellenére, hogy ezek az elméletek a fantáziákkal együtt a gyermekkori neurózis részét képezik, és később le kell küzdeni őket, az állatok megfigyelése gyermekkorban a valóság egy szeletét képviseli. Így az állat szükségszerű szerepet kap a gyermeki neurózis kialakulásában, egy olyan fejlődési folyamatban, amelyet Freud egyetemesnek nyilvánított a merész tézisével, hogy a feláldozott állat elfogyasztását a totemlakoma alatt úgy kell tekinteni,

mint az ősapa fiai általi megölésének eltorzított változatát az emberi történelem hajnalán (Freud, 1913/2019, 142-147). Ezzel a naturalista mítosszal az állat még tovább távolodik, hiszen a pszichoanalízis most már az állat és a páciens – konkrét traumatikus helyzetben zajló – interakciójának értelmezése helyett apa-pótlékok és ödipális konstellációk felismerésére törekszik, a mítoszban, a folklórban, az irodalomban és a művészetben is.

Az „elsődleges anyai konstelláció”: Otto Rank és a „születés traumája”

Van abban némi irónia, ahogyan a freudi Ödipusz-komplexus elmélet alátámasztásában részt vevő Rank, a pszichoanalitikus mozgalom eme nagy lépésének egyik főszereplője, egy évtizeddel később határozottan az elmélet ellen fordult. Az 1923-ban írt, és egy évvel később megjelent *A születés traumájában* Freud tanítványaként és Ferenczi barátjaként Otto Rank megkérdőjelezte azt az értelmezési modellt, amely az állatfóbiákat csupán az apa szerepéhez kötötte az ödipális interpretáció során (Rank, 1924/2017; Rank, 1929/1994; lásd még Lieberman, 1985). Rank egész érvelését Freud *Álomfejtésének* egyetlen lábjegyzetéből fejlesztette ki, amelyet Freud 1909-ben tett hozzá a szöveghez, s amelyben futólag kijelentette, hogy „*A születés aktusa egyébként az első szorongási élmény, és így a szorongási affektus forrása és előképe.*” (Freud, 1900/1985, 282, 3. lábjegyzet, kiemelés az eredetiben.) Rank új elmélete szerint minden további emberi pszichikai fejlődés ennek a kezdeti születési traumának a leküzdéséből áll, és ezért az „anyai őshelyzet”-re (*mütterliche Ursituation*) kell vonatkoztatni (Rank, 1924/2017, 27.; Rank, 1929/1994 7.). A gyermekkori állatfóbiákat tehát úgy kell értelmezni, mint a gyermek rejtett kívánságát, hogy megegyék, és így visszatérhessen az „anyaállat méhébe” (Rank, 1924/2017, 32.)¹⁰.

A születés traumája című művében Rank állatokkal kapcsolatos felfogása éppolyan pontatlan, mint Freudé, mivel elmélete minden méretű és fajú állatra vonatkozik: míg a nagy ragadozó állatok az anya testét képviselik, amelybe az alany vissza szeretne térni, a rovarok és a kis csúszómászó állatok, például egerek, kígyók vagy békák azért keltenek félelmet, mert „megtestesítik az anyába való visszatérés készletét és az is szorongáskeltő bennük, hogy netán belemászhatnak az ember saját testébe” (Rank, 1924/2017, 33.). Könyvében Rank azt állította, hogy az gyermeki állatfóbiák új elméletét számos álom támasztotta alá, amelyek a pácienseitől származnak; de ahelyett, hogy közzétette volna ezt az anyagot, egyetlen megfigyelést illesztett be egy lábjegyzetbe egy „hároméves kislányról”, valószínűleg saját lányáról, Helene-ről, aki 1919-ben született. Arról számolt be, hogy ez a kislány „legalább annyira félt a kistestű kutyáktól, mint a nagyoktól”, és „ugyanígy félt a rovaroktól”, mert azt hitte, hogy lenyelhetik. A kistestű kutyák közeledtére Rank megjegyezte, hogy „hasonlóképpen védekezett, mint amikor egy felnőtt egy egérrel találkozik. Letérdelt, összeszorította a lábait, ruhácskájával eltakarta magát, mintha a »bemászás«

¹⁰ Az eredeti szövegben a hivatkozás egy magyarul nem publikált kiadásra utal (az irodalomjegyzékben ez is fel van tüntetve), de mivel ez a szövegrész az 1924-es kiadáson alapuló magyar fordításban is megtalálható, a szó szerinti idézet innen származik, és ennek megfelelően a hivatkozás is. (*A ford.*)

ellen védekezett volna” (Rank, 1924/2017, 33, 8. lábjegyzet). Nem tudjuk, hogy Rank mennyire figyelte meg a saját lányát.¹¹ De mivel szívesebben idézte a lány anyját, ez egy újabb közvetett megfigyelésnek tűnik. Rank Freud álmelméletéhez való első hozzájárulásának stílusában ezt az egyetlen megfigyelést a mitológiából és antropológiából származó szimbolikus értelmezésekkel kapcsolta össze (uo., 34-37.).¹²

Ezzel az új értelmezési modellel Rank azt állította, hogy kiegészíti, nem pedig felülvizsgálja Freud értelmezését az állatokról mint totemisztikus apapótlékokról, azáltal, hogy új és mélyebb biológiai keretbe helyezi azt:

„...az élet útja az anyáról való lemondás, ami úgy valósul meg, hogy a szorongás az apára helyeződik át. Eszerint a rettegett apa az akadálya az anyához való visszatérésnek, és ez elejét veszi egy még fájdalmasabb ősi szorongás elszabadulásának, ami kezdetben a születés helyszínét jelentő anyai genitáliához, később pedig a genitália helyébe lépő egyéb tárgyakhoz kapcsolódik.” (Rank, 1924/2017, 32.)

Amint ez a szakasz is bemutatja, a forma, amelyben Rank helyet adott Freud ödipális modelljének, meglehetősen kétértelmű volt: az apát helyezte a hármas középpontjába mint gátló alakot, de egy olyan beszámolón belül, amely a kasztrációs szorongást az anya nemi szervei által képviselt, mélyebben gyökerező születési traumával helyettesítette: „a kasztrációs félelem azért olyan jelentős, mert a születéskor elszenvedett ős-kasztráción, azaz a gyermek anyától való elszakadásán alapul” (Rank, 1924/2017, 39.)¹³. Sőt, ezzel a merész lépéssel Rank az infantilis szexuális fejlődés fő dinamikáját egy preödipális szakaszba helyezte át, amelyben az állat először egy élvezettel, majd szorongással teli anyaszimbólum képviselőjeként jelenik meg. Csak a fóbia későbbi megjelenésével válik az állat az ödipális „elnyomó apa helyettesítőjévé”. Ezt váltja fel a gyermek „állatok és kisállatok szexualitására irányuló további megfigyelése, amelyek egyaránt szimbolizálják a magzatot és a péniszt”, így az állat képzelete ismét „anyai libidóval” töltődik fel (uo., 34.).

Eközben Rank Ferenczivel együtt a pszichoanalitikus technika újragondolásán dolgozott, mint ahogy Freud is éppen ezt próbálta körvonalazni ebben az időben, technikai írásaiban (Ferenczi és Rank, 1924/2000). Az „aktív technikára” való hivatkozásuk bizonyos mértékig a hipnózishoz való visszatérést propagálta, mivel hangsúlyt fektettek arra, hogy az intellektuális folyamatokat az érzelmi élmény megélésének jelen pillanataival helyettesítsék. Míg Ferenczi amellet érvelt, hogy a

¹¹ Lieberman átfogó Rank-életrajzában megemlíti, hogy Rank „elég sok olyan jelenséget látott lánya fejlődésében, amelyet az Ödipusz-komplexus freudi változatával nem tudott megmagyarázni” (Lieberman, 1985, 200.), de nem tárgyalja Rank saját megfigyelését gyermekéről *A születés traumájában* (lásd még Lieberman és Kramer, 2012, 157.).

¹² Ahogy másutt már említettük, Rank kiemelt szerepet játszott Freud álmelméletével kapcsolatban, mivel a 4. kiadástól (1914) kezdve az *Álmfejtés* egyik társszerzőjeként jelent meg, neve [és arcképe – a ford.] pedig az álm, az irodalom és a mítosz kapcsolatának szentelt két alfejezet borítóján szerepelt. Az 1920-as évek közepén Freud és Rank közötti szakítás után ezeket a fejezeteket nem adták ki újra Freud munkájában, és Rank nevét eltávolították (Marinelli és Mayer, 2002/2003).

Magyarul erről lásd pl. Freud *Álmfejtésének* előszavait és jegyzeteit (Meller V. Ágnes, Helikon, 1985), valamint Otto Rank *A születés traumája* fordítói előszavát (Frigyes Júlia, Oriold és Társai, 2017, 11-21.). (A ford.)

¹³ A hivatkozással kapcsolatban, mint a 10. lábjegyzetnél. A magyar változat szövege szerint Rank ezzel a megállapítással Stárcke 1921-es munkájára hivatkozik. (A ford.)

hipnózis erőteljes hatásait a gyermek mindkét szülőhöz való kötődéséből eredezteti (Ferenczi, 1909/1982), addig Freud az Ödipusz-komplexus feltételezett antropológiai vonatkozásaiból kiindulva a hipnotizőrnek való alávetettséget úgy magyarázta, mint az őshorda tagjainak az ősapához fűződő „ősi örökségének” felébresztését (Freud, 1921/1995, 235.). *A születés traumája* című művében Rank most az ellenkező irányba megy, kijelentve, hogy „az analízisben – ugyanúgy, mint a hipnózisban – egyre inkább elérhetőek lesznek [az emlékek, melyek] reprodukálják az eredeti őshelyzetet” (Rank, 1924/2017, 27.). Az analitikus helyzet, „a félig elsötétített szoba, a fekvő testhelyzet, a fantáziák hallucináció-szerű, a külvilág valóságának kihívásaitól majdhogynem mentes álomszerű megjelenése” és „a libidótárgy jelenléte és egyszersmind határozatlansága” (az analitikus a fekvő páciens feje mögött ül), mindezek a jellemzők tökéletesen megtervezettnek tűnnek annak érdekében, hogy a páciens minél könnyebben beleanszson az „őshelyzetbe” (Rank, 1924/2017, 26.). Tehát „az analízis végső soron *a tökéletlenül elintézett születési trauma késői feloldása*” (uo., 24.; kiemelés az eredetiben). Az „analitikus helyzet” elméletének ez a kerete, „biológiai tényeken” alapul, hangsúlyozta Rank, a valódi „áttételi libidót” pedig „anyai libidó”-nak tekintette, „ahogyan az a születés előtt az anya és gyermek közötti testi kapcsolatban létezett” (uo., 26.).

Bár Freud először hajlandó volt elfogadni Rank elképzeléseit hipotézisként, nyilvánvalóan nehéznek tűnhetett számára elfogadni egy olyan elméletet, amelyben saját rendelője végső soron az „anyaállat testének” képében jelent meg, a hipnózis technikáira és fiziológiai elméleteire való hivatkozásokkal, amelyeket a pszichoanalitikus szetting erősödésével ő maga már elhagyott.¹⁴ Ha elfogadjuk Rank analógiáját az analitikus helyzet és az anyai őshelyzet között, láthatjuk, hogy a szetting egyértelműen hasonlít a hipnózis szettingjére: ezt a legtöbb hipnotizőr így alkalmazta az 1890-es évek óta: a szettingben minden elemet a beteg kényelméhez kellett igazítani, és a hipnotizőr hangja döntő szerepet játszott a kezelés végrehajtásában (Mayer, 2006, 2013). Rank eltávolodása a pszichoanalitikus mozgalomtól tehát nem pusztán elméleti nézeteltérések következménye volt az Ödipusz-komplexussal és a szorongás fogalmával kapcsolatban – amit Freud a *Gátlás, tünet, szorongás* (Freud, 1926/2003) című művében próbált rendezni –, hanem technikájának megváltoztatásáé is. A technika újításának célja az volt, hogy az illeszkedjen a feltételezett születési trauma fiziológiai és pszichológiai aspektusaihoz. Míg ez az új technika a pszichoanalitikus mozgalom számos tagja számára a történelmi „regresszió” egyik formájának tűnt (lásd Lieberman és Kramer, 2012), Rank azt állította, hogy szilárd „biológiai alapot” talált „a „szabad asszociációs technika majdhogynem hihetetlen felfedezéseinek”. (Rank, 1924/2017, 27.). Annak érdekében, hogy hihetővé tegye, hogy keretrendszere valóban a biológián alapult, nem pedig metaforákon vagy „újjászületési fantáziákon”, Rank a „bölcshal”-ról szóló zoológiai megfigyelésekre, az afrikai és dél-amerikai sügérek utódgondozási viselkedésére hivatkozott, ahol a nőstény hal a kikelt ivadékokat hosszabb ideig a szájában (torokerszényben) tartja (uo., 46-47.). Azt állította, hogy az állati ösztön „lényegében magában foglalja a születés előtti libidónak a külvilághoz való igazítását, valamint azt

¹⁴ Több szerző is tárgyalta, kritizálta Freud nehézségeit az elméletalkotásban, az anya hatásával, erejével kapcsolatban. Igen bevilágító Kofman tanulmánya a témában (1980/1985, 71-89.).

a tendenciát is, hogy ezt a külső világot a lehető leghűségesebben hasonlítsa a korábban tapasztalt ősállapothoz; míg az ember hosszú terhessége miatt és a később kifejlesztett és magasabb gondolkodási képességek segítségével minden elképzelhető módon megpróbálja újrateremteni az igazi elsődleges állapotot” (uo., ?). Emberekben az őshelyzet örömteli helyreállítása vagy sikeresen megtörténik „a művészet, a vallás, a mitológia társadalmilag elfogadható fantáziatermékeiben”, vagy kudarcot vall, és neurózishoz vezet. Ennek a biológiai analógiának, amely a pszichoanalitikust az anya helyzetébe helyezte, egyik radikális következménye volt, hogy megoldotta a pszichoanalitikus kezelés tipikus időtartamának nehéz kérdését is: Rank a várandósság szokásos hosszát (hét-tíz hónap) javasolja *terminus ad quem* (befejezésképpen).

„Archaikus modellek” az Ödipusz-komplexussal kapcsolatban: Hermann Imre elmélete a „megkapaszkodási ösztönről”

Amint láttuk, amikor az állatokról van szó, elsősorban a közvetett megfigyelés alkalmazása és a mítoszok, szépirodalom, folklór történeteinek felhasználása jellemezte Freudot és a pszichoanalitikus mozgalom első generációinak többi tagját is – még az analitikus gyakorlat biológiailag megalapozottabb koncepciója felé tett lépéseikben is, mint pl. Ferenczi és Rank esetében. Ahogy Freud munkájának számos kritikus megjegyezte, a gyermek és az állatok közötti különböző kölcsönhatások elkerülhetetlenül irrelevánssá váltak, vagy pusztán egy elméleti magyarázat „maradványává” satnyultak. Tanulmányunkban azonban nem Freud „zoológiai víziójának” kritikájáról van szó (vö. Deleuze és Guattari, 1987; Genosko, 1993) vagy a megfigyelt állatok dekontextualizációjáról (ahogy Ginzburg [1989] találóan megjegyezte), hanem inkább az állatok státuszával foglalkozunk, a pszichoanalitikus megfigyelés egyre inkább visszavonuló tárgyával.¹⁵

A következőkben az állatmegfigyelés szerepét tárgyaljuk az ösztönök pszichoanalitikus elméletének továbbfejlődésében. Miután Rank hangsúlyozta a

¹⁵ A háziállatok közvetlen megfigyelését ritkán említik a pszichoanalitikusok közötti korai vitákban. A bécsi pszichoanalitikus társaság 1914-es vitájában, amely a gyermekkori komplexusokról tervezett közös publikáció előkészítéseként szolgált, Paul Federn pszichoanalitikus megjegyezte a kutyáknál megfigyelt féltékenységgel kapcsolatban, hogy „a háziállatok olyan kapcsolati mintázatot vesznek fel, ami az Ödipusz-komplexusra jellemző” (Nunberg és Federn, 1975, 1914. február 25.). Ez a mondat nem teljesen világos, mivel a német kiadás egyik lábjegyzetében Paul Federn fia, Ernst következő megjegyzését olvashatjuk: apja valószínűleg úgy értette, hogy a kutyák is féltékenyek az ellenkező nemű emberekre (ami nyilvánvalóan téves, mert valószínűleg úgy értette, „azonos nemű”), hozzátéve, hogy a Federn családban nem voltak kutyák, és ezért ez a megjegyzés „tisztán spekuláció” (Nunberg és Federn, 1981, 228-229.). Igaz azonban, hogy az állatok – háziállatként – jelen voltak a terápiás üléseken, ami kérdéseket vet fel az ember-állat kapcsolatokról a pszichoanalitikus környezetben is. Az általunk említett két jelenléti forma között erős ellentmondást figyelhetünk meg: míg az Ödipusz-komplexus hivatalos és elméleti diskurzusában az állat szinte kizárólag a neurotikus ambivalencia jegyében jelenik meg, addig Freud és a pszichoanalitikusok első generációjának kutyatársai informális szinten egészen más, nagyrészt pozitív státuszt nyertek (lásd Molnár, 1996). Sok esetben az aktív résztvevő szerepét kapják az analitikus folyamat során; ambivalenciájuk hiányát és az analitikushoz való feltétel nélküli ragaszkodásukat egy olyan különleges irodalom ünnepli, mint Marie Bonaparte saját kutyájáról, Topsyról szóló, 1937-ben megjelent könyve, amelyet Anna és Sigmund Freud fordított németre (lásd Amouroux, 2012; Bonaparte, 1994; Reiser, 1987). Bár ezt a fajta irodalmat *utólag* „pszichoanalitikusnak” nyilvánították (Genosko, 1993), nyilvánvalóan tűnik, hogy a freudi elmélet hivatalos megfogalmazása szempontjából ezek a tanulmányok keveset számítottak.

preödipális szakasz fontosságát, Hermann Imre (1889–1984) ideggyógyász és pszichoanalitikus hozzájárulása bizonyult igen nagyhatásúnak, különösen a tárgykapcsolat-elméletek és a későbbi kötődés-elméletek kidolgozói, René Spitz vagy John Bowlby számára – bár talán kevésbé látható módon.¹⁶ Az 1920-as években Hermann az úgynevezett budapesti iskola tagja lett, Hollós István, Bálint Alice és Mihály mellett. Budapesten Ferenczihez és Révész-Radó Erzsébethez járt kiképző analízisbe, de kezdetben asszisztensként dolgozott Révész Géza kísérleti pszichológiai laboratóriumában. Ezen a területen végzett első kutatásai között megemlíthetünk egy tanulmányt a kéz fontosságáról a válogató műveletekben (*Wahlhandlungen*). Ez a tanulmány, amelyet feleségével közösen írt (Hermann és Hermann-Cziner, 1923 [a magyar fordítás az 1926-os német kiadás alapján készült – *a ford.*]), már túllépett a pusztán kísérleti vizsgálaton, amikor amellett érvelt, hogy a primitív ember és a csecsemők azonnali hajlam (*unmittelbare Reizeinstellung*) szerint választanak, amelyet a jobb vagy a bal kéz motoros reflexe kísér. Ezt a primitív mozgékonyt az evolúciós folyamat felülírja a magasabb, összetettebb választási formák javára, ahol már mindkét kéz szerepet játszik. Ugyanakkor Hermann megfigyeléseket végzett csecsemőkön a berlini klinikákon, ahol észrevette, hogy a hüvelykujj szopását gyakran erős megkapaszkodó reflex kíséri (vö. Geröly, 1963, 11.; Hermann, 1943/1984).

Hermann első írásai pszichoanalitikus folyóiratokban fokozatosan olyan témává fejlesztették ezeket a korai munkákat, amelyek Freud ösztönelméletének teljes újrafogalmazásához vezettek: a kismajmok anyjuk testéhez való ragaszkodását az emberi Ödipusz- és kasztrációs komplexus archaikus modelljeként értelmezték. Hermann munkája figyelmet érdemel az állatok pszichoanalitikus elméletben betöltött szerepének megvitatása szempontjából is, mivel úgy tűnik, hogy ő az első pszichoanalitikus, aki szisztematikusabban foglalkozott a kortárs főemlős-tanulmányozás (primatológia) és az állatpszichológia munkájával. Az ösztönelmélet megalapozására tett kísérlete az emberi és állati viselkedés összehasonlító tanulmányozásában elmozdulást jelentett Freud, Ferenczi és Rank korábbi kísérleteihez képest, bár tanulmányaik fontos referenciapontok maradtak.¹⁷

Mindemellett feltűnhet egy aszimmetria Hermann összehasonlító megfigyelési módszerében: míg a betegekre és csecsemőkre vonatkozó megállapításai többnyire saját megfigyeléseiből származtak, az állatokról szóló anyaga ismét csak más szerzők szövegein alapszik. Hermann nagyrészt közvetett megfigyeléshez folyamodott, lelkes olvasója és bírálója volt a főemlősstan nyüzsgő területén legtöbbször vitatott tanulmányoknak: érdekelte őt Wolfgang Köhler vizsgálatsorozata a tenerifei majmok intelligenciájáról, amelyet Köhler az első világháború alatt végzett, és röviddel azután publikált (Köhler, 1921); Yerkes tanulmánya Kongóról, a gorilláról (Yerkes, 1927); Kelloggsék könyve Guával, a kis csimpánzzal végzett tanulási-tanítási kísérleteikről

¹⁶ Hermann munkásságának első szisztematikus beszámolója már életében megjelent (Geröly, 1963). A későbbi újraértékeléseket lásd: Harmat (1986), Memorial Conference (1989), Brabant (2007) és Kächele (2010).

¹⁷ A pszichoanalízis és az etológia kapcsolatáról szóló legújabb tanulmányában Vicedo (2013) hajlamos előnyben részesíteni a háború utáni terület meghatározó szereplőit (Anna Freud, René Spitz, John Bowlby vagy Konrad Lorenz), ez a történetírói stratégia összhangban van azzal a feltételezésével, hogy a kötődéselmélet szükségszerűen az anyai ösztön ideológiai szempontok szerinti „természetbe ágyazását” tűzte ki célul. Ezzel szemben, egy olyan intézményesen marginális figura szerepének hangsúlyozásával, mint Hermann Imre, mi egy másfajta származás-történetet szeretnénk bemutatni a kötődéselmélettel kapcsolatban.

(Kellogg és Kellogg, 1933); illetve Solly Zuckerman munkája a londoni állatkertben élő majmok szociológiájáról (Zuckerman, 1932, 1933).

Hermann érdeklődése e tanulmányok iránt már akkor elkezdődhetett, amikor Révész Gézával dolgozott, aki manapság jól ismert a zene és a művészi tehetség pszichológiájával kapcsolatos munkásságáról, de aki akkoriban David Katzal együtt fontos tanulmányokat végzett az állatok szociálpszichológiájáról is, különösen az emberi és állati kéz működéséről (Katz és Révész, 1907; Révész, 1944/1958). Bár a kísérleti pszichológia és a pszichoanalízis episztemikus kultúrája 1914 után intézményesen is eltávolodott egymástól, Hermann azon kevesek közé sorolható, akik legalább egy ideig mindkettőhöz tartoztak. De míg kísérleti pszichológusként végzett kezdeti képzése arra készítette, hogy a megfigyelhető jelenségeket részesítse előnyben a spekulatív konstrukciókkal szemben, a kiképző analízisbe való belépése egyértelműen megváltoztatta a pszichológiai irodalomhoz és az ilyen megfigyelések értékelésének módjához való hozzáállását. Már a csimpánzok pszichológiájáról szóló első cikkében (Hermann, 1923¹⁸) egyfajta metamegfigyelőként állította be magát, aki elméleti következtetéseket von le a kísérleti helyzet, illetve a pszichológus és az állat közötti kölcsönhatások elemzéséből. Köhler Tenerifén végzett majom-megfigyelései esetében a perspektíva teljes megfordítása mellett érvelt: ahelyett, hogy a pszichológiai kísérletek tárgyát képező intellektuális teljesítményekre helyezné a hangsúlyt, Hermann az állatok érzelmvilágát és szexualitását helyezi előtérbe, olyan jellemzőket, amelyeket a (közvetlen megfigyelő) pszichológus beszámolójának margóján csak fájdalmas és zavaró eseményekként említenek. Míg Köhler arra törekedett, hogy deszexualizálja állati alanyait azáltal, hogy „szexuálisan tisztának” írta le őket, annak ellenére, hogy szeretik a „piszkos szokásokat” (Köhler, 1921, 69-70.)¹⁹, Hermann mindezeknek a gyakorlatoknak helyet talál a „polimorf perverz” szexualitás rendszerében. A hüvelyk- és más ujjak szopogatása és nyalogatása, valamint a gyakran előforduló székletevés mind új értelmet nyernek Freud *Három értekezés a szexualitás elméletéről* című művének fényében: a majmok ezen viselkedései kellemes autoerotikus tevékenységként értelmezhetők.

Hermann egy lépéssel tovább megy, amikor nemcsak hogy megjegyzi a pszichológus vakságát a főemlős-szexualitás különböző megnyilvánulásai iránt, hanem kritikus megjegyzésekkel illeti az alkalmazott drasztikus büntetési módszereket is, amelyeket az állatok „rossz szokásainak” leküzdésére használtak. Értelmezési keretében az állatpszichológus egyfajta „ősapaként” ábrázolódik, aki megtiltja és

¹⁸ A legfontosabb törésvonal ebből a szempontból minden bizonnyal a bécsi és a zürichi csoport közötti 1914-es szakadás volt. A svájci pszichoanalitikusok különböző kísérleti módszereket alkalmaztak (például a szóasszociációs tesztet), amelyek mára elváltak a hivatalos pszichoanalízistől. Az antagonisztikus budapesti helyzetbe betekintést nyerhetünk Ferenczi Freudnak írt leveléből, amelyben leírja, hogyan támadta a kísérleti pszichológusokat mint tudománytalan „ezermestereket és gépészeket”, és meghívta Révészt – aki reagált erre a vádra, és megvédte „unalmas” eszközökkel végzett munkáját –, hogy csatlakozzon a pszichoanalízis ügyéhez. Nem teljesen valószínűtlen, hogy Hermann Imre egyike volt annak a háromszáz „fiatal és lelkes orvostanhallgatónak”, akik e vita hallgatóságát képezték (1909. október 30.; Freud és Ferenczi, 1992, 92.).

¹⁹ „Azt mondják nekem, hogy az állatkertben élő állatok néha nagyon csúnyán viselkednek; a megfigyelőállomás csimpánzai kétségtelenül nagyon piszkos lények [*Schmutzfinken*] a szokásos értelemben, annak ellenére, hogy egyébként gondozzák egymás testét, és minden bizonnyal gyakran „koprofágok”, de nemi tisztaságuk aligha lehetne nagyobb. Csak egyszer láttam a kis Kokót dühödt ugrálás közben maszturbálni, de más alkalommal ez nem fordult elő; tehát ez akkor nyilvánvalóan teljesen véletlen volt” (Köhler, 1921, 100.).

bünteti a szexuális kapcsolatokat, illetve a majomhorda extragenitális szexuális aktusainak „visszataszító szokásait” (Hermann, 1923, 81.). Hermann arra a következtetésre jut, hogy Köhler kísérleti labirintusa („*Umwegversuche*”), amelyben állati alanyainak kerülő útvonalakat kell használniuk, hogy megkerüljék azokat az akadályokat, amelyek elválasztják őket „vágyuk tárgyától” (általában egy banántól), bevezeti a „valóságelvet” az állatvilágba, ahol még az „elsődleges folyamatok” uralkodnak. Hermann tehát újraértelmezi az állatpszichológus beszámolóját, amely alanyai intelligens teljesítményének független megfigyelőjeként mutatja be magát: ő az affektivitást, érzelmvilágot a megfigyelt majmok viselkedése lényeges összetevőjének tekinti, és a kísérleti elrendezés gátló jellegét hangsúlyozza.

Yerkes *Egy gorilla elméje* (1927) című munkájának olvasásakor Hermann hasonló stratégiát alkalmaz, amikor megjegyzi, hogy a pszichológus „egyáltalán képes volt kísérletezni ezzel a szegény, elhagyatott állat-gyermekkel, amely hozzászokott a családi élethez” (Hermann, 1931, 38.). A pszichoanalitikus szerint valószínűleg érzelmi áttételi kapcsolat jött létre, amikor a kísérletet végző Köhler teljesen eltávolította Kongót gondozóitól, és elektromos ingereket kezdett használni büntetésként a feleletválasztós teszt helytelen választásaiért. Hermann itt az „áttétel” fogalmát nagyon tág értelemben használta, mint a kísérletvezető és az állati alany közötti érzelmi (társas) kapcsolat egyik formáját. Jelentésében Yerkes hosszú oldalakon keresztül tárgyalja a „belemelegedés vagy ráébredés” jelenségét, amely alatt „az állat feladatához való hozzáállásának hirtelen radikális változását, valamint jelentősen megnövekedett erőfeszítését és sikerességét” értette (Yerkes, 1927, 162.). Ez a kifejezés egyértelműen utal Kongó teljesítményének gyakori kudarcaira és általában meglehetősen „negativista” hozzáállására a kísérletezővel szemben (uo., 185.). Bár Yerkes behaviorista kísérleti szituációjában volt némi hely a váratlan meglepetéseknek is²⁰, a közte és a nőstény gorillakölyök közötti érzelmi köteléket egyáltalán nem lehetett értelmezni: Hermann újraértelmezése az állatok iránti empátiáját tükrözi, mely visszatérő jellemző az írásaiban.²¹

Amikor Hermann első cikkeit publikálta, a „pszichoanalitikus állatpszichológia” még gyakorlatilag nem létező terület volt. Adolf Storfer, a pszichoanalitikus kiadó igazgatója Hermann munkájának 1931-es áttekintésében megjegyezte, hogy az állati lélek pszichoanalitikusan tájékozott tanulmányozása még gyerekcipőben jár, és „nehéz és bonyolult feladat” (Storfer, 1931, 49.). Az 1930-as években végzett munkájában, amely párhuzamosan futott Melanie Klein módosított pszichoanalitikus környezetbe helyezett gyermekeken végzett megfigyeléseivel (Klein, 1928), Hermann az állatpszichológia felsőbbrendűsége mellett érvelt a pszichoanalízis eredményeinek ellenőrzésében. A főemlőstan szakirodalma kiváltságos helyzetben volt, mert a gyerekekkel ellentétben az állatokat nem befolyásolhatta egy olyan környezet, amelyet Hermann szerint a pszichoanalízis áthatott (Hermann, 1934, 105.). Ez az érv azonban Klein gyermekmegfigyelésével szemben kevésbé tűnik megalapozottnak, ha figyelembe vesszük, hogy legkésőbb az 1930-as évek elején Freud elméleteit már

²⁰ „Bevallom, szinte minden fordulaton meglepődtem az állat tanulmányozása során. Ez az egyik fő oka e beszámoló hosszának” (Yerkes, 1927, 157.).

²¹ Az empátia fogalmának történeti fejlődésével kapcsolatban – melynek pszichoanalitikus gyakorlatában Ferenczi kulcsszerepet játszik – lásd Lunbeck, 2011.

számos, az állatok pszichológiáját tanulmányozó kutató átvette (például Buytendijk, 1933 vagy Zuckerman, 1933). Az állatmegfigyelés elméleti túlsúlyának problémájával Hermann soha nem foglalkozott kifejezetten, bár némileg megkerülte azzal a stratégiájával, hogy sokféle forrásból (beleértve az őskori és antropológiai tanulmányokat is) származó adatokat kombinálva használt fel.

Az az állítás, hogy az állatok megfigyeléséből származó anyag felsőbbrendű a pszichoanalitikus keretben végzett gyermektanulmányozással szemben, azt jelzi, hogy Hermann projektje az emberi és állati pszichológia összehasonlító vizsgálatára meglehetősen ambiciózus projektté vált. Bár szinte minden cikkét azzal a módszertani nyilatkozattal kezdte, hogy a pszichoanalitikus elméletek és technikák csak az emberekre vonatkoznak, további munkája az Ödipusz-komplexus és a gyermekkori traumatikus élmények átdolgozására irányult olyan archaikus „modellek” rekonstrukcióján keresztül, amelyek elsődleges kifejeződése a majomcsoportok férfi és női tagjai közötti kapcsolatokban keresendő. Az ilyen modelleket különböző „jelenetek”, „helyzetek” vagy „viselkedési módok” alkotják, amelyeket Hermann a főemlőstan szakirodalmából vett át.²²

1935-ben, Bécsben, „A halálösztön és a mazochizmus” című szimpóziumon elhangzott előadásában Hermann további lépéseket tett az ösztönök pszichoanalitikus elméletének új megfogalmazása felé (Hermann, 1936/1976). Addigra maga Freud jelentős mértékben átalakította saját ösztönelméletét, a „halálösztönök” (*Todestriebe*) és az „életösztönök” (*Lebenstriebe*) vagy „Erósz” (Freud, 1920) kettősségét bevezetve, ez pedig a pszichoanalitikusok között is újfajta megosztottsághoz vezetett. Ellentétben azokkal, akik elutasították a halálösztön fogalmát (mint Wilhelm Reich vagy Otto Fenichel, 1935/1953) vagy teljesen elfogadták azt (mint Melanie Klein, 1928), Hermann álláspontja jóval árnyaltabb volt. Nagyon is a freudi eredeti ösztönelmélet szellemében két új „libidó-alkotó ösztönt” vezetett be, a „megkapaszzkodást” és a „felfedezést”, hogy megmagyarázza a szadizmus és a mazochizmus klinikai megnyilvánulásait. Frederik Buytendijk holland fiziológus és pszichológus értelmezte Freud dualisztikus élet- és halálösztön rendszerét, Hermann pedig ebből merített és ezt gondolta tovább az emberek és állatok játékaról szóló munkájában (Buytendiik, 1933, 80-113; Hermann, 1936/1984). Ezen átfogalmazás szerint az élet és halál közötti ellentétet a két alapvető ösztön (*Urtriebe*) közötti ellentétre kell lefordítani, amelyek révén az állat vagy a gyermek vagy arra törekszik, hogy felszabadítsa magát a másik eltaszítása révén, s így függetlenné válik (*Befreiungstrieb*); vagy a másikkal való összeolvadást keresi az anyához való visszatérés vágyában (*Vereinigungstrieb*) (Buytendiik, 1933, 101-104.).

Ebben az elméleti keretben Hermann az anya testéhez való ragaszkodás készletését elsősorban nem fiziológiai szükségletként (az élelem kereséseként) értette, hanem az anya és gyermeke meghasadt egységének helyreállítására tett kísérletként: „A szervezet egészében [...] nem létezik sem fogóreflex, sem valamilyen definiálatlan fogóösztön; ami létezik, a megkapaszzkodási ösztön, amellyel a szervezet még teljesebb egységre (az anya-gyermek egységre) törekszik” (Hermann, 1936/1984, 101.). Rank születési trauma elméletéhez hasonlóan Hermann is újfogalmazta a freudi

²² A modellről alkotott (meglehetősen homályos) elképzelését lásd különösen Hermann, 1926.

kasztrációs komplexust, az anya testéről való idő előtti levál(aszt)ással megtapasztalt mélyebb gyermeki szorongás konceptualizálásával. A nemi szervek elvesztésétől való félelmet másodlagos hatásnak tekinti, csakúgy, mint a másokra irányuló agresszivitást. Annak érdekében, hogy megbirkózzon az eredeti traumával, az emberi alany csak a saját kezével tudja megismételni azt – vagy a játékban, ahol a leválást tárgyakkal hajtják végre (mint például Freud unokájának játékában, ahol a gyermek eldobál egy faorsót, hogy megbirkózzon az anyja távollétével, ez a híres *fort/da* játék, zsinóros faorsóval, Freud, 1920); vagy a saját testén végzett kényszeres önpusztító cselekvések formájában (például hajtépés és az öncsonkítás más formái) vagy akár az öngyilkossággal. Ez utóbbihoz Hermann egyrészt a hajjal és körmökkel kapcsolatos rituálékról szóló antropológiai tanulmányokban talált bizonyítékot (Róheim és Stoll, 1908; Róheim, 1921), másrészt magában a főemlősök kurkászási szokásában. Az anyától mint a megkapaszkodás tárgyától való elválasztást tehát az első hajvágás képviseli.

Hermann az ösztönelmélet újrafogalmazását egy – az előbbivel ellentétes – „kereső” vagy „vándorlási ösztön” (*Auf-Suche-Gehen* vagy *Suchtrieb*) feltevésével tette teljessé, amely nem a kéz mozdulataiból, hanem a száj mozgásaiból és az alacsonyabbrendű állatok szopóreflexéből ered (Hermann, 1936/1984, 135.). Ennek az ösztönnek a reaktív vagy védekező ismétlődése például a gyerekek bújócskázása, míg a nyugtalanság és a „barangolási ösztön” (*Wandertrieb*) jelenségei – ahogyan azokat a német és francia pszichiátriai irodalom a 19. század vége óta leírja – kényszeres megnyilvánulásnak számítottak.²³

Elméleti szinten Hermann a freudi „halálösztön” és „életösztön” párosát absztrakciónak tekintette, nem pedig „autonóm valóságnak” (Hermann, 1935, 426.); ezért azt javasolta, hogy integrálják őket az „ösztönök örvényelméletébe”, amelyet először 1933-ban fogalmazott meg. Elgondolása szerint a freudi fogalmakat tisztán formális értelemben kell használni, az ösztönös egyfajta kivetüléseként értelmezni őket, de minden történeti vagy empirikus tartalom nélkül (Hermann, 1972, 272-278.). A szuggesztív örvény-modell abból az elképzelésből származik, hogy a tudattalan minden megnyilvánulása hosszútávú és előre nem bejósolható kitérőket követ mind az analitikus rendelőjében, mind azon kívül, és ennek analógiájaként képzelet el a körkörös mozgást mint a motilitás legprimitívebb formáját (Hermann, 1935, 419.). Hermann a páciensek cselekedeteit testet öltött mozgások sorozataként fogta fel: nemcsak a szabad asszociáció hosszú és kanyargós útjait tárgyalta, hanem azokat a testi kitérőket is, amelyeket a betegek megtesznek, például a díványra fekvés előtt vagy az analitikussal való kézfogással kapcsolatban az ülés elején vagy végén (uo., 414.). A freudi ösztönelmélet Hermann általi újrafogalmazása tehát nagyon szorosan illeszkedett a páciensek viselkedéséhez az ülések alatt.²⁴ Az ülések során Hermann

²³ A fugáról mint „átmeneti mentális betegségről” lásd Hacking, 1998. Hacking állításával ellentétben úgy tűnik, hogy a „barangoló ösztön” (*fuga* a francia tanulmányokban, *Wandertrieb* a német irodalomban) sokkal kevésbé volt átmeneti, viszont sokkal hosszabb karriert futott be a német pszichiátriában. [A magyarban disszociatív fuga vagy pszichogén elkóborlás – *a ford.*]

²⁴ A továbbiakban Hermann klinikai munkásságának rekonstrukcióját mutatjuk be, melyek az 1930-as évek közepétől megjelenő publikációiban kerültek elő. Ehhez lásd Hermann fő művét: *Az ember ősi ösztönei: Összehasonlító vizsgálatok a pszichoanalízis és főemlősök biológiája alapján*. Eredetileg németül, 1936-ban

minden figyelmét a különböző testhelyzeteknek és gesztusoknak szentelte, amelyeket a díványon fekvő vagy éppen visszautasítva azt, a páciensek végrehajtottak. Egyes betegek meg akarták fogni az analitikus kezét, vagy olyan pozíciót akartak felvenni a díványon, amely a kisgyermekkor alvási pozícióra emlékeztet, vagy amelyben keresnek valamit vagy valakit, akibe kapaszkodhatnak. Egy női páciens álmainak egyetlen felidézhető tartalma a következő mondat volt:

„»...mentem...« Gyermekkorában árva gyerek szeretett volna lenni: azt kívánta, bárcsak mindenki meghalna környezetében, és várt ennek a váagnak a beteljesülésére. [...] Esőben és viharban is kifelé vágyódik, csatangolni szeretne minden cél nélkül – sőt, néha engedett is ebbéli vágyának.” (Hermann 1936/1984, 135.)

Egy másik páciens kényszeres barangolása gyakran egy prostituált meglátogatásával végződött, akit néha egyszerűen kifizetett anélkül, hogy bármilyen szexuális tevékenységet folytattak volna. Hermann szerint ez egy gyermekkor jelenetéhez vezethető vissza, amikor a fiút valószínűleg az apa eltávolította az anyja testének közelségéből, így most ezzel az „»elvándorlással« végső soron az anyát kereste” (uo., 139.).

A megfigyelések egy másik csoportja a haj tépkedésére és általában a hajra összpontosító fantáziákra vonatkozott, amelyek a majmok „bőrápolásával” vagy „kurkászásával” kapcsolatosak, és az etológiai irodalomban gyakran leírt jelenségek. A fájdalom, amelyet az ember okozhat magának olyan cselekvésekkel, mint például a körömrágás, az ujjak harapdálása vagy a körömbőr tépkedése is, tulajdonképpen az eredeti traumára utal vissza, amely most mazochisztikus módon áterotizálódik, de egyben kezelhetővé is teszi azt az elszakadás egy formájában, amikor „*saját akaratából*, maga által adagolt módon, mint szabad »felnőtt« cselekszik” (uo., 120., kiemelés az eredetiben). Ebben az értelemben azokat a mazochista és sadista impulzusokat, amelyek Freud számára a halálösztön feltételezésének klinikai kiindulópontját jelentették, Hermann itt nemcsak az szeparációs konfliktus konkrét regresszív aktusainak tekintette, hanem olyan cselekedeteknek is, amelyek már „gyógyító tendenciát” tartalmaznak (Freud, 1920/1991).

A háziállatok gyakran barátságos vagy félelmetes résztvevőkként jelennek meg a betegek beszámolóiban, de Hermann saját praxisában is.²⁵ Egy nőbeteg „visszaemlékezik kisgyerekkorára, amikor lépcsőn ült, és szorosan átölelte nagy kutyájuk nyakát, kit barátjának érzett. Ezt a viselkedésmódot még felnőttkorában is megőrizte, amikor férfihoz kapcsolódott és simult. Fiát görcsösen magához láncolta, hatéves korában is sajátkezűleg tisztogatta dolga végzése után” (Hermann, 1936/1984, 115.). Hermann egy másik analizáltja a jobb kezét a nyakán, a bal kezét pedig a díványon tartotta, és ezt a pozíciót vette fel éjszaka az ágyban is. „Ennek a pozíciónak az a magyarázata, hogy attól fél, hogy egy macska felugrik a díványra, a farkát a szájába teszi, és így megfojtja. Egy nőismerősenek légzését valóban akadályozta így

jelent meg (Magvető, 1984), fordította és az „Útbaigazítás” című fejezetet írta: V. Binét Ágnes. 1972-ben jelent meg francia fordításban *L'instinct filial* címmel, Nicolas Abraham előszavával.

²⁵ Csillag Mária ír Hermann „furcsa intimitásáról az állatokkal”, megjegyezve, hogy házát egy agresszív kutya őrizte, és hogy egy macska is jelen volt az analitikus üléseken, „amikor és ahol kedve volt, még a beteg ölébe is ugrott, nem kis meglepetést okozva” (Csillag, 1989, 18.).

egy macska. De ez a testtartás a gyermekkori alvópozíciójához is meglehetősen hasonlít: gyermekkorában a páciens folyamatosan attól rettegett, hogy apja megerőszkolni készül a nővérét, és ezért ilyen testhelyzetben várakozott” (Hermann, 1972, 398.).

Kétségtelen, hogy Hermann betegmegfigyelései nem a klasszikus esettörténet aprólékos módján vannak kidolgozva, hanem inkább „esetvignetták”, gyakran csak villanások a klinikai gyakorlatból, amelyeket aztán beillesztett egy nagyobb anyaggyűjteménybe, hogy alátámasszák ösztönelméletét. Az ilyen tömörített formátum használata megkönnyítette a főemlőstani irodalomból származó „modellhelyzetekhez” való kapcsolásukat. Mai szemmel, mind a kortárs etológia (amely számos Hermann által hivatkozott tanulmányt elutasított), mind a későbbi kötődéseméleti kutatók (akik ragaszkodtak a közvetlen csecsemőmegfigyelés elsőbbségéhez)²⁶ szemszögéből nézve az ilyen közvetett megfigyelések szisztematikus használata Hermann elméleti konstrukciójának egyik fő gyengeségének tűnik. Ugyanakkor a közvetlen állati megfigyelés hiánya teljesen összeegyeztethetőnek tűnik ezzel a megközelítéssel, ha figyelembe vesszük, hogy a főemlősök szolgáltatják annak az osztatlan egységnek az „archaikus modelljét”, amelyhez az emberi szubjektum vissza szeretne térni.

Következtetések

Tanulmányunkban igyekeztünk megvilágítani, hogy Hermann Imre kitartó ragaszkodása a fejlődéstan eredményeinek felhasználásához döntő szerepet játszott a pszichoanalízisben bekövetkezett paradigmaváltásban: a klasszikus háromoldalú ödipális modelltől, amelynek középpontjában az apa állt, a tárgykapcsolat-elméleteken át a kötődéseméletek felé, ahol már az anya-gyermek kettősére és a preödipális időszakra helyezik a hangsúlyt. Az 1920-as évekre eső állatpszichológia pszichoanalitikus recepciója tehát megelőzte a tényleges gyermek- és csecsemőmegfigyelést, amelyet jellemzően Melanie Klein vagy a későbbi kötődéseméleti szakemberek munkájában találunk, mint például René Spitz vagy John Bowlby.²⁷ Az ösztönök természetének eme származástanával kapcsolatban Hermann munkája különös érdeklődésre tarthat számot, hiszen bemutatja az átmenetet Freud spekulációitól a klinikai gyakorlaton át egy etológiai megközelítéshez, amely szintén az eredeti ösztönelmélet újraértelmezésének kiindulópontjává vált. Talán nem véletlen, hogy a gyakorlati munka és a pszichoanalitikus elmélet közti egyre növekvő szakadékkal elégedetlen klinikusok jelenleg újra felfedezik Hermann munkáját mint egyfajta választ a kortárs pszichoanalízis kérdéseire. E munka „a kötődés klinikai

²⁶ Itt különösen Zuckerman munkájára gondolhatunk, amely sok kritikát váltott ki a háború utáni etológusok és feministák részéről. E munka árnyaltabb helyzetelemzését lásd Burt tanulmányában (2006). A freudi pszichoanalízis és a későbbi kötődésemélet közötti ellentétéről, valamint ezek tudományosabb és kevésbé spekulatív állításairól lásd Bowlby (1989) és Fonagy (2001).

²⁷ Erről az utóbbi fejleményről nemrégiben megjelent egy vitatott tanulmány (Vicedo, 2013), amely Bowlby és más kötődéseméleti szakemberek munkáját tárgyalja, mint amelyek a szülői érzelmek természeti törvényekkel való megideologizálását helyezték középpontba, anélkül, hogy megemlítené Hermann hozzájárulását; egy kiegyensúlyozottabb megközelítésért lásd pl. Shapira értekezését (2013, 7. fejezet).

antropológiájaként” (Geyskens és van Haute, 2007) utat nyit az ösztönök pszichoanalitikus elmélete felé, amely leginkább az ember térbeli és testi tapasztalatain alapul.

Köszönetnyilvánítás

Jelen tanulmány átdolgozott és bővített változata a „Megfigyelt állatok” [Animal Subjects Under Observation] című műhelyen elhangzott előadásomnak, amelyet a Berliini Max Planck Tudománytörténeti Intézetben szerveztem, 2008. július 11-13. között. Szeretnék köszönetet mondani a műhely résztvevőinek, különösen John Forresternek és Alexandre Métraux-nak hasznos megjegyzéseikért, valamint két névtelen hozzászóló értékes kritikájáért és javaslataiért. (*Andreas Mayer*)

Székeley Zsófia fordítása

Felhasznált irodalom

- Amouroux, Rémy** (2012). *Marie Bonaparte. Entre biologie et freudisme*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- Bonaparte, Marie** (1994). *Topsy: The Story of a Golden-Haired Chow*. Gary Genosko új bevezetőjével. London: Transaction.
- Bowlby, John** (1989). Psychoanalysis as a Natural Science. In: Joseph Sandler (ed.), *Dimensions of Psychoanalysis* (99-121). London: Karnac Books.
- Brabant, Eva** (szerk.) (2007). Imre Hermann et la théorie du cramponnement. *Le Coq-Héron*, no. 188.
- Buytendijk, Frederik Jacobus Johannes** (1933). *Wesen und Sinn des Spiels: Das Spielen des Menschen und der Tiere als Erscheinungsform der Lebenstrieb*. Berlin: Der Neue Geist.
- Burt, Jonathan** (2006). Solly Zuckerman: The Making of a Primatological Career in Britain, 1925–1945. *Studies in History and Philosophy of Science Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 37(2): 295-310.
- Csillag Mária** (1989). Hermann Imre, mint ember. In: *Emlékezés Hermann Imre születésének 100. évfordulóján* (16-19). Budapest: Magyar Pszichoanalitikus Egyesület.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix** (1987). *A Thousand Plateaus*. Translated by Brian Massumi. Minneapolis: Minnesota University Press.
- Emlékezés Hermann Imre születésének 100. évfordulóján. Hermann helye a pszichoanalitikus elméletben ma*. 1989. november 11-12. Budapest: Magyar Pszichoanalitikus Egyesület.

- Eysenck, Hans** (1986). *Decline and Fall of the Freudian Empire*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Fenichel, Otto** (1935). A Critique of the Death Instinct. In: Fenichel: *Collected Papers* (363-372). Edited by Hanna Fenichel, David Rapaport. New York: W. W. Norton, 1953.
- Ferenczi Sándor** (1909). Indulatáttétel és magábavetítés. In: Ferenczi: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében* (50-75). Szerk. Linczényi Adorján. Budapest: Magvető, 1982.
- Ferenczi Sándor** (1913). Egy kakasimádó fiú In: Ferenczi: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében* (147-157). Szerk. Linczényi Adorján. Budapest: Magvető, 1982.
- Ferenczi Sándor – Rank, Otto** (1924-1925). A pszichoanalízis fejlődési céljai. In: *Ferenczi Sándor* (105-111). Szerk. és s. a. r. Erős Ferenc. Budapest: Új Mandátum, 2000.
- Fonagy, Peter** (2001). *Attachment Theory and Psychoanalysis*. New York: Other Press.
- Forrester, John** (1980). *Language and the Origins of Psychoanalysis*. New York: Columbia University Press.
- Freud, Sigmund** (1900). *Álomfejtés*. Ford. Hollós István. Budapest: Helikon, 1986.
- Freud, Sigmund** (1905). Három értekezés a szexualitás elméletéről. Ford. Ferenczi Sándor. In: *A szexuális élet pszichológiája* (31-131). Budapest: Cserépfalvi, 1995.
- Freud, Sigmund** (1908). A gyermekek szexuális elméleteiről. Ford. Pető Katalin. In: *A szexuális élet pszichológiája* (133-147). Budapest: Cserépfalvi, 1995.
- Freud, Sigmund** (1909). Egy ötéves kisfiú fóbiájának analízise. A „kis Hans”. Ford. Alpár Zsuzsa. In: *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I.* (111-212). Budapest: Cserépfalvi, 1993.
- Freud, Sigmund** (1913). *Totem és tabu*. Ford. Pártos Zoltán. Ferenczi Sándor bevezetőjével (1918). Budapest: Belső Egészség Kiadó, 2009.
- Freud, Sigmund** (1917). *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Ford. Hermann Imre. Budapest: Gondolat, 1986.
- Freud, Sigmund** (1918). Egy kisgyermekkorai neurózis története (A „Farkasember”). Ford. Berényi Gábor. In: *A Farkasember. Klinikai esettanulmányok II.* (75-188). Budapest: Filum, 1998.
- Freud, Sigmund** (1920). *Túl az örömelven. (A halálösztön és az életösztönök)*. Ford. Kovács Vilma (1923). Budapest: Múzsák, 1991.
- Freud, Sigmund** (1921). Tömegpszichológia és én-analízis. Ford. Szalai István. In: *Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások* (185-248). Budapest: Cserépfalvi, 1995.

- Freud, Sigmund** (1926). Gátlás, tünet, szorongás [részlet]. Ford. Berényi Gábor. In: Freud: *Válogatás az életműből* (577-592). Vál., előszó, jegyzetek Erős Ferenc. Budapest: Európa, 2003.
- Freud, Sigmund – Ferenczi Sándor** (1908–1914). *Levelezés. I. kötet, 1908–1914*. Szerk. Eva Brabant, Ernst Falzeder Patricia Giampieri-Deutsch; ford. Berényi Gábor, Mazgon Máté, Schulcz Katalin, Szüszmann György, Vég Katalin, Zay Balázs. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2000.
- Freud, Sigmund – Ferenczi Sándor** (1912–1914). *Levelezés. I/2. kötet, 1912–1914*. Szerk. Eva Brabant, Ernst Falzeder Patricia Giampieri-Deutsch; ford. Berényi Gábor, Schulcz Katalin. Budapest: Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2002.
- Genosko, Gary** (1993). Freud's Bestiary: How Does Psychoanalysis Treat Animals? *Psychoanalytic Review*, 80(4): 603-632.
- Geröly, Stefan** (1963). Die Theorie des primären Anklammerungstriebes nach Imre Hermann: Ein Beitrag zur psychoanalytischen Theorie der Objektbeziehungen und des Kontaktverhaltens. Ph.D. diss. Munchen, Ujvary: Greif.
- Geyskens, Thomas – van Haute, Philippe** (2007). *From Death Instinct to Attachment Theory: The Primacy of the Child in Freud, Klein, and Hermann*. New York: Other Press.
- Ginzburg, Carlo** (1989). Freud, the Wolf-Man, and the Werewolves. In: *Clues, Myths, and the Historical Method* (146-155). Translated by John and Anne Tedeschi. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Hacking, Ian** (1998). *Mad Travelers: Reflections on the Reality of Transient Mental Illnesses*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- Harmat, Pál** (1986). Leben und Werk von Imre Hermann. *Psyche*, 40(7): 640-651.
- Hermann, Imre** (1923). Zur Psychologie der Schimpansen. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 9: 80-87.
- Hermann, Imre** (1926). Modelle zu den Ödipus- und Kastrationskomplexen bei Affen. *Imago. Zeitschrift für Anwendung der Psychoanalyse auf die Geisteswissenschaften*, 12: 59-69.
- Hermann, Imre** (1931). Zur Psychologie eines Gorilla-Kindes. *Psychoanalytische Bewegung*, 3(1): 38-40.
- Hermann Imre** (1934). *A pszichoanalízis mint módszer*. Budapest: Animula, 1988.
- Hermann, Imre** (1935). Das Unbewußte und die Triebe vom Standpunkte einer Wirbeltheorie. *Imago. Zeitschrift für Anwendung der Psychoanalyse auf die Geisteswissenschaften*, 21: 412-428.
- Hermann, Imre** (1936). *Clinging – Going-in-Search: A Contrasting Pair of Instincts and their Relation to Sadism and Masochism*. Translated by Margaret Nunberg, Frank R. Hartman. *Psychoanalytic Quarterly*, 1976, 45(1): 5-36.
- Hermann Imre** (1943). *Az ember ősi ösztönei: Összehasonlító vizsgálatok a pszichoanalízis és főemlősök biológiája alapján*. Budapest: Magvető, 1984.

- Hermann, Imre** (1972). *L'instinct filial*. Paris: Denoel.
- Hermann, Imre – Hermann-Cziner, Alice** (1923). A tárgyhasználat fejlődéslélektanához. Az emelőelv kísérleti-pszichológiai vizsgálata. In: *Gondolkodáslélektani tanulmányok* (73-114). Ford. Berényi Gábor. Budapest: Animula, 2011.
- Jones, Ernest** (1955). *Sigmund Freud élete és munkássága*. Ford. Félix Pál. Budapest: Európa, 1983.
- Kächele, Horst** (2010). A Hungarian Precursor of Attachment Theory: Ferenczi's Successor, Imre Hermann. *American Imago*, 66(4): 419-426.
- Katz, David – Révész, Géza** (1907). Experimentell-psychologische Untersuchungen mit Hühnern. *Zeitschrift für Psychologie*, 50: 93-116.
- Kellogg, Winthrop – Kellogg, Luella** (1933). *The Ape and the Child: A Study of Environmental Influence Upon Early Behavior*. New York: McGraw-Hill.
- Klein, Melanie** (1928). Early Stages of the Oedipus Conflict. *International Journal of Psychoanalysis*, 9: 167-180.
- Kofman, Sarah** (1980). *The Enigma of Woman: Woman in Freud's Writings*. Translated by Catherine Porter. Ithaca and London: Cornell UP, 1985.
- Köhler, Wolfgang** (1921). *Intelligenzprüfung an Menschenaffen*. 2. ed. Berlin: Springer.
- Lieberman, James E.** (1985). *Acts of Will: The Life and Work of Otto Rank*. London: Macmillan.
- Lieberman, James E. – Kramer, James** (2012). *The Letters of Sigmund Freud and Otto Rank: Inside Psychoanalysis*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lunbeck, Elizabeth** (2011). Empathy as a Psychoanalytic Mode of Observation: Between Sentiment and Science. In: Lorraine Daston, Elizabeth Lunbeck (eds.), *Histories of Scientific Observation* (255-275). Chicago, London: Chicago UP.
- Marinelli, Lydia – Mayer, Andreas** (2003). *Dreaming by the Book: Freud's 'The Interpretation of Dreams' and the History of the Psychoanalytic Movement*. Translated by Susan Fairfield. New York: Other Press.
- Mayer, Andreas** (2006). Lost Objects: A Genealogy of the Psychoanalytic Setting. *Science in Context*, 19(1): 37-64.
- Mayer, Andreas** (2013). *Sites of the Unconscious: Hypnosis and the Emergence of the Psychoanalytic Setting*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- McGrath, William** (1986). *Freud's Discovery of Psychoanalysis: The Politics of Hysteria*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Molnar, Michael** (1996). Of Dogs and Doggerel. *American Imago*, 53(3): 269-280.
- Nunberg, Hermann – Ferdern, Ernst** (eds.) (1967). *Minutes of the Vienna Psychoanalytic Society, vol. 2: 1908–1910*. New York: International Universities Press.

- Nunberg, Hermann – Federn, Ernst** (eds.) (1975). *Minutes of the Vienna Psychoanalytic Society, vol. 4: 1912–1918*. New York: International Universities Press.
- Nunberg, Hermann – Ernst Federn** (Hg.) (1981). *Protokolle der Wiener Psychoanalytischen Vereinigung, vol. 4: 1912–1918*. Frankfurt/Main: S. Fischer.
- Rank, Otto** (1924). *A születés traumája*. Ford. Frigyes Júlia. Budapest: Oriold és Társai, 2017.
- Reiser, Lynn W.** (1987). Topsy – Living and Dying: A Footnote to History. *Psychoanalytic Quarterly*, 56: 667-688.
- Révész, Géza** (1944). *The Human Hand: A Psychological Study*. London: Routledge, 1958.
- Róheim, Géza – Stoll, Otto** (1908). *Das Geschlechtsleben in der Völkerpsychologie*. Leipzig: Veit.
- Róheim, Géza** (1921). Das Selbst. *Imago*, 7: 33-34, 142-179, 310-348, 453-504.
- Rudnytsky, Peter** (1987). *Freud and Oedipus*. New York: Columbia University Press.
- Schorske, Carl E.** (1979). Politics and Patricide in Freud's Interpretation of Dreams. In: Schorske: *Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture* (328-347). New York: Vintage Books.
- Shapira, Michal** (2013). *The War Inside: Psychoanalysis, Total War, and the Making of the Democratic Self in Postwar Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Storfer, Adolf** (1931). Über psychoanalytische Tierpsychologie. *Psychoanalytische Bewegung*, 3(1): 40-52.
- Vicedo, Marga** (2013). *The Nature and Nurture of Love: From Imprinting in Ducks to Attachment in Infants*. Chicago, London: Chicago University Press.
- Wakefield, Jerome C.** (2007). Max Graf's 'Reminiscences of Professor Sigmund Freud' Revisited: New Evidence from the Freud Archives. *Psychoanalytic Quarterly*, 76: 149-192.
- Wolpe, Joseph – Rachman, Stanley** (1960). Psychoanalytic Evidence: A Critique Based on Freud's Case of Little Hans. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 131: 135-148.
- Yerkes, Robert M.** (1927). *The Mind of a Gorilla*. Genetic Psychology Monographs, Vol. 2. Worcester, MA.: Clark University.
- Zuckerman, Solly** (1932). *The Social Life of Monkeys and Apes*. London: Harcourt, Brace.
- Zuckerman, Solly** (1933). *Functional Affinities of Man, Monkeys, and Apes: A Study of the Bearings of Physiology and Behaviour on the Taxonomy and Phylogeny of Lemurs, Monkeys, Apes, and Man*. London: Kegan Paul.